

O environmentálnej zodpovednosti

Z. Androvičová: On Environmental Responsibility. Život. Prostr., Vol. 40, No. 1, p. 14 – 18, 2006.

The author sets out from the analysis of responsibility that is investigated by the ethic theory from the viewpoint of limitation of its presumptions, bases, objects, extent and sphere. She names factors that impede undertaking of environmental responsibility. She looks how a traditional moral responsibility that concerned only a relation of man to other people can be changed to the environmental responsibility that concerns also relations of man to the environment, nature and to future generations. This new responsibility includes also a change of attitude of man to the nature and environment, development of rational side of moral awareness (environmental evaluation) as well as development of emotional relation of man to the environment. Environmental responsibility is also a responsibility of citizens.

Hovorí sa, že úspech má veľa otcov a neúspech je sirota. Toto vyjadrenie výstižne odhaľuje typický postoj človeka k zodpovednosti – ak sa niekomu niečo podarilo, cíti hrdosť na jeho úspech aj ten, kto sa s ním nejako identifikuje. K neúspechu sa však človek zväčša nehľadá. Častou reakciou býva hľadanie výhovoriek, teda zvalovanie zodpovednosti na iných alebo na okolnosti. Iste, existujú situácie, v ktorých hlavnou príčinou nezdaru boli nepriaznivé podmienky, často sa však zvaluje vina na ne aj v situáciách, v ktorých možno nájsť zodpovedného, prípadne určiť mieru jeho spoluzodpovednosti a podiel okolností. Za pozitívne výsledky konania je teda človek ochotný niesť zodpovednosť, za negatívne už nevelmi. Zodpovednosť je „ťažká“, hovorí sa „brať na svoje plecia zodpovednosť“, „niesť ťarchu zodpovednosti“ a pod.

Určiť správny podiel zodpovednosti nie je vždy ľahké. Za čo, kedy, ako, pred kým, voči komu je človek vlastne zodpovedný? Tieto otázky vyžadujú racionálnu analýzu. I keď svedomie jednotlivca funguje aj na úrovni prežívania, a zodpovednosť teda intenzívne pociťuje, neobchádza ani úroveň jeho morálnej reflexie, bez ktorej sú pocity často omylné. Obzvlášť dôležitá je racionálna analýza zodpovednosti v súvislosti so spoločenskou praxou. Spoločnosť ako kooperujúce spoločenstvo ľudí by nebola funkčná bez náležitých rozdelení úloh, povinností, a teda aj zodpovednosti. Súdy by nemohli vykonávať svoju činnosť, keby sa nedala určiť konkrétna zodpovednosť občanov.

Zo zmysluplnej a odôvodnenej teórie zodpovednosti musíme vychádzať aj v oblasti vzťahu človeka

k životnému prostrediu, aby sme dokázali určiť adresátov negatívnej zodpovednosti – viny za devastovanie prírody a krajiny, ako aj jej pozitívnej stránky – kto, do akej miery a ako má chrániť a zveľaďovať životné prostredie. Často sa hovorí, že za životné prostredie sú zodpovední všetci. Žiaľ, bez potrebnej filozoficko-etickej analýzy miery, sféry, subjektu, predmetu a zodpovedných inšancií, nemožno túto vzletnú vetu nijako konkretizovať, a tak platí skôr to, že kde sú zodpovední všetci, nie je vlastne zodpovedný nikto.

Prvky a aspekty morálnej zodpovednosti

Prvé kroky k pochopeniu morálnej zodpovednosti človeka urobil už starogrécky mysliteľ Aristoteles. Eтика vyčleňuje v morálnej zodpovednosti nasledujúce prvky a aspekty: *subjekt, predmet, inštalácie, podstatu, predpoklady, mieru a sféru zodpovednosti*. V súčasnej európskej filozofii sa zodpovednosť charakterizuje ako onto-etická kvalita človeka (Jonas, 1997).

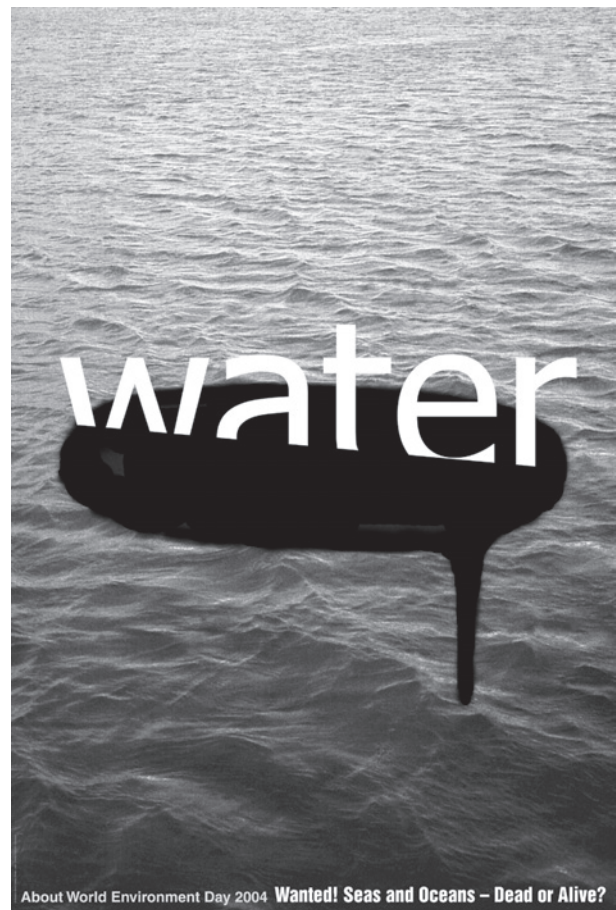
Uvedené vymedzenie poukazuje na to, že jediným *subjektom zodpovednosti* spomedzi všetkých pozemských bytostí je človek (čo nebolo samozrejme napríklad pre stredoveké myslenie, Ferry, 1992), ale aj na to, že zodpovednosť je špecifikum človeka vypovedajúce o jeho vlastnostiach, ktoré ho odlišujú od ostatných živočíšnych druhov.

Nevyhnutným predpokladom zodpovednosti je schopnosť – moc – človeka vo svete niečo spôsobovať.

To iste môžu robiť (aj robia) všetky živé tvory, pre ľudskú činnosť je však typická cieľa-vedomosť a vedomý výber z rôznych alternatív postupu, čiže *sloboda*. Tá je druhým predpokladom zodpovednosti. Človeka ako bio-psycho-sociálneho tvora neurčujú iba inštinkty a pudy. Vďaka poznávaciemu nadhľadu a historicky odovzdávaným poznatkom a tradíciám vytvára kultúru, spoločnosť. „Otvorenosť svetu“ mu pomáha cítiť sa aj do iných tvorov a na základe vedeckého poznania pochopiť ich potreby i podmienky prežitia. Môže teda spoznať, že na to, aby spolu s vyššími živočíchmi prežil na tejto planéte, musí nevyhnutne zmeniť stratégiu zaobchádzania so životným prostredím. Rôzne interpretácie slobody človeka vedú k rozličným interpretáciám jeho zodpovednosti.

Podstatou zodpovednosti je starostlivosť (konatívna zložka) a starosť (morálne vedomie). Vo vedomí a svedomí človeka sa ako odpoveď na prosbu o ochranu, pomoc či zásah, ozýva odpoveď v podobe pocitu a vedomia volajúcej povinnosti: keď nie ja, potom kto? Výzva situácie k zodpovednosti býva „nemá“, ale človek je schopný precítiť, pochopiť alebo i vedecky preskúmať, čo potrebuje niekto iný – iný človek, iný živočíšny druh, ekosystém... Existujú aj dobrovoľne prijímané a chcené typy zodpovednosti, ak sú späté s významnými hodnotami – rodičia chcú dieťa, milovníci zvierat sa chcú o ne starať, mnohé povolania poskytujú také možnosti sebarealizácie, že aj zodpovednosť s nimi spätá je želaná atď.

Na otázku, pred akou *inštanciou* je človek zodpovedný, pozná etika tri odpovede. V náboženských etikách je to Boh (bohovia), podľa kresťanskej má byť človek zodpovedným správcom Bohom mu zverenej prírody. V svetskej etike je inštanciou zodpovednosti človeka spoločnosť. Zodpovednosť za životné prostredie a prírodu je zodpovednosťou voči ostatným ľuďom a budúcim generáciám. V moderných spoločnostiach sa takýmto spôsobom odôvodňuje suma inštitucionálnych foriem zodpovednosti, z ktorých najväčší význam má právna zodpovednosť. Environmentálne právo je dnes významným nástrojom vymáhania zodpovedného konania voči prírode a životnému prostrediu, jeho efektívnosť však závisí od miery morálnej zodpovednosti jednotlivcov. So spoločnosťou ako inštanciou zodpovednosti „ladí“ aj skúsenosť morálneho rozvoja dieťaťa. Dieťa do puberty má heteronómne svedomie – orientované na vonkajšiu autoritu, lebo aj jeho hodnotový systém je formovaný zvonka, vplyvom rodiny, školy, priateľov, samozrejme i vlastnými skúsenosťmi. Cíti sa preto zodpovedné voči niekomu mimo svojho ja. Úspechom morálnej výchovy je autonómne svedomie, ktoré sa začína prejavovať v ob-

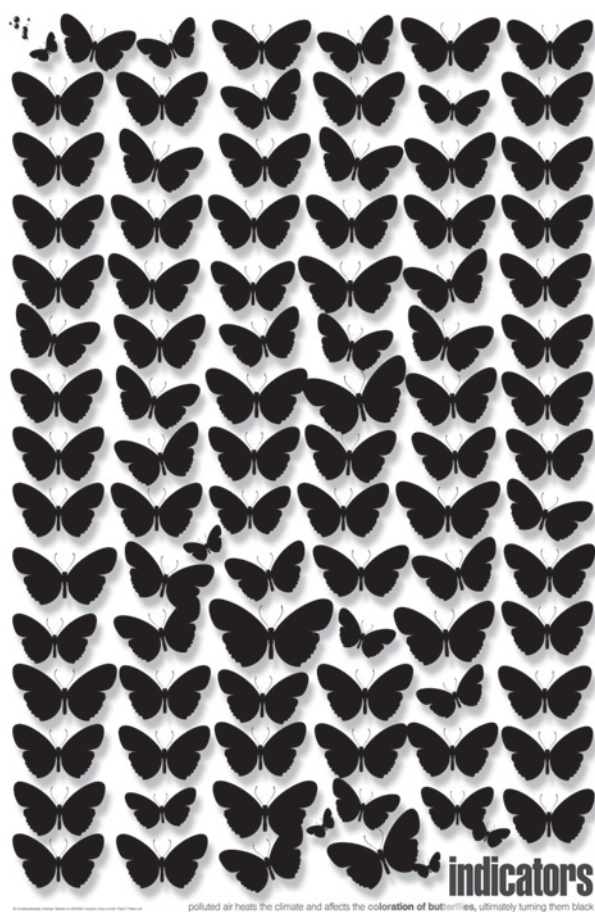

Jouri Toreev (Bielorusko): Voda. Ekoplagát 2005.

dobí puberty ako výsledok už zvnútornenej hodnotovej hierarchie.

Centrom morálneho hodnotenia a rozhodovania je svedomie. Rozvíja sa v interpersonálnej komunikácii, a preto je pocit zodpovednosti voči iným ľuďom typický pre každého subjektívne zodpovedného človeka, i keď je jeho svedomie autonómne. Zrelá osobnosť však cíti a chápe svoju zodpovednosť najmä voči vlastnému svedomiu. Žiť environmentálne zodpovedným spôsobom v dnešnej environmentálne nedostatočne zodpovednej spoločnosti vyžaduje od človeka vysokú mieru autonómnosti, aby bol schopný robiť, čo považuje za správne, napriek možnému nepochopeniu, či dokonca znevažovaniu.

Miera a sféra zodpovednosti vyjadrujú jej subjektívnu a objektívnu stránku. Objektívna sféra zodpo-

Pekka Loiri (Fínsko): Indikátory. Ekoplagát 2005.

vednosti je vymedzená mocou konkrétneho človeka konať a (spolu)zodpovednosťou druhých ľudí. Subjektívna miera vyjadruje úroveň vedomého prijímania či neprijímania zodpovednosti. Len tých hodnotíme ako nezodpovedných, ktorí sú objektívne schopní zodpovednosti, ale nepokrývajú svoju sféru zodpovednosti zodpovedajúcou starostlivosťou, sú subjektívne nezodpovední (nezodpovedný vodič, rodič a pod.) Tí, ktorí nie sú schopní zodpovednosti objektívne, kvôli absencii psychických a fyzických predpokladov, zostávajú predmetom zodpovednosti iných ľudí (malé deti, niektorí psychicky chorí a pod.).

Predmetom zodpovednosti je v prvom rade sám človek. Jeho zodpovednosť za seba samého možno vyjadriť ako sebazachovanie, sebarealizáciu a sebazdokonaľovanie. *Sebazachovanie* je prirodzené pre všetko živé. Environmentálna etika vymedzuje starostlivosť o za-

chovanie relatívnej stability a rozmanitosti biosféry ako podmienku sebazachovania ľudstva. Starostlivosť o životné prostredie úzko súvisí aj so zodpovednosťou za riešenie sociálnych a ekonomických problémov. V krajinách, kde majú ľudia sotva minimálne podmienky na sebazachovanie (v dôsledku hladu a chudoby), ťažko očakávať, že sa budú voči prostrediu správať zodpovedne. Vedomie človeka v stave ohrozenia života sa zužuje na aktuálne priority, nemôže riešiť úlohy späť so vzdialenejšou budúcnosťou, keď aj zajtrajšok je neistý.

Každý človek nad základnou úrovňou zabezpečeného sebazachovania hľadá spontánne alebo premyslene *sebarealizáciu*. Životné ciele sa odlišujú nielen u ľudí rôznych civilizačných okruhov či historických období, ale aj v rámci jednej spoločnosti, obzvlášť ak ide o spoločnosť založenú na ľudských právach. V moderných spoločnostiach prevládajú tri typické etické orientácie človeka (Naess, 1993): hedonizmus (orientácia na pôžitok), eudaimonizmus (orientácia na šťastie) a perfekcionizmus (orientácia na sebazdokonaľovanie).

Hedonizmus ladí s trhovou ekonomikou, lenže je protikladom environmentálne zodpovedného spôsobu života. *Eudaimonizmus* je spätý s európskymi morálnymi tradíciami, ale v súčasnosti sa predstava šťastného života zvyčajne stotožňuje s hedonistickým pôžitkom a materiálnym zabezpečením. Platí však aj opačná premisa – človek môže byť šťastný aj v skromnosti a nešťastný v nadbytku. Aj *perfekcionizmus* je podporovaný tlakom modernej spoločnosti na výkonnosť a profesionalitu.

Seberealizáciu a sebazdokonaľovanie hľadajú súčasníci skôr v konzume, než v ochrane ľudských práv či životného prostredia, hoci aj tieto oblasti mnohým poskytujú pocit hlbokého uspokojenia (napr. vo Francúzsku r. 1990 bolo až 60 % obyvateľov ochotných platiť environmentálnu daň, Lipovetski, 1999).

K predmetom morálnej zodpovednosti človeka patria aj iní ľudia a všetko, čo môže zasiahnuť svojím konaním a jeho predvídateľnými dôsledkami. Z hľadiska etickej zodpovednosti „vinníci“ naštartovania takej vývoja euroamerickej civilizácie, ktorý dnes charakterizuje devastovanie životného prostredia, nie sú vinníkmi v pravom slova zmysle. V ich dobe neboli totiž dnešné environmentálne problémy predvídateľné. Dnes je však situácia iná. Environmentálne dôsledky ľudských aktivít sa vedecky skúmajú a mnohé sa presunuli z nepredvídateľných do oblasti predvídateľných. Tak vstúpili do sféry zodpovednosti človeka, a je na ňom, aby ich v procese rozhodovania a konania neopomínal. Človek je totiž zodpovedný aj za „opomenutie“, teda aj za to, čo mal a mohol, ale v danej situácii zabudol, či nechcel predvídať a zohľadniť. Zodpove-

dné konanie predpokladá aj zodpovedné rozhodovanie, preto sa musí environmentálna zodpovednosť prejavíť už v prípravných fázach všetkých typov ľudskej činnosti.

Odchýlky od rozumného environmentálne zodpovedného konania

Viacerí autori (Černík, Viceník, Višňovský, 2000) upozorňujú na niektoré odchýlky od rozumného a zodpovedného konania voči životnému prostrediu a budúcim generáciám.

- **Nedostatočnosť rozumovej úvahy a vedomého rozhodnutia**, nedostatočné poznanie alebo neujasnenosť hierarchie problémov či postupnosti ich riešenia. Súčasné myslenie orientované na tieto skutočnosti v oblasti environmentálnych problémov je vo fáze hľadania. Ponúkajú sa viaceré stratégie. Tzv. systémový prístup je zameraný na analýzu potrebných zmien spoločenských podsystémov (najmä politiky a práva) s cieľom postupne dosiahnuť dynamickú rovnováhu civilizácie a prírody, ale zanedbáva potrebu zmeny osobnej hodnotovej orientácie jednotlivcov. Tzv. „romantické“ ekologické myslenie zas problematiku environmentálnej zodpovednosti zužuje len na otázku osobného postoja jednotlivca k prírode, a teda len na záležitosť výchovy a osvetu.

- **Nedostatok cieľavedomej vôle** (vytrvalosti) najčastejšie chýba tam, kde človek nekoná z vlastného rozhodnutia, so znalosťou vecí, alebo podlieha chvíľkovým náladám. Pokiaľ sa idea udržateľnosti života a zodpovednosti voči budúcim generáciám nestane vecou svedomia človeka, ani ako občan neprejaví dostatok cieľavedomej vôle, aby žiadal od politikov a vlád zabezpečenie kvalitného životného prostredia. Zostane v područí dominujúcich ekonomických hodnôt. Aj politik bez osobnej morálnej hodnotovej motivácie k ochrane životného prostredia rešpektuje pravidlá len kým je k tomu nútený zvonka. Ak tento tlak a dozor chýbajú, okamžite ich poruší.

- **Nedostatky morálneho charakteru** – neschopnosť zamerať sa na dobrý cieľ, presadzovanie dočasných, egoistických potrieb na úkor dlhodobých, všeobecných. U jednotlivcov býva na príčine nerozvinutosti svedomia alebo nesprávny rebríček hodnôt, u kolektívnych subjektov preferovanie lokálnych egoistických záujmov, ktoré sa dnes prejavujú ako egoizmus národný, náboženský, etnický, ekonomický... V oblasti medzinárodných dohôd o ochrane životného prostredia sa tento kolektívny egoizmus stáva hlavnou prekážkou ich ratifikácie a aplikácie.

- **Nedostatočná súhra duševných a telesných síl**, t. j. nedostatok zručnosti. Niektorí by napríklad chceli žiť environmentálne zodpovedným spôsobom, ale nevie, ako to zrealizovať. Na spoločenskej úrovni sa to prejavuje ako rozdiel medzi tými, čo majú poznatky, ale nemajú moc presadiť potrebné normatívy a zmeny, a tými, ktorí tú moc majú, ale nemajú zodpovedajúce poznatky ani hodnotiace postoje.

- **Afekty a vášne**. Kde absentuje súhra rozumu a mimorozumových zložiek ľudskej psychiky, je priestor na iracionálne konanie. A tak sa mnohé nové environmentálne technológie a techniky nerealizujú, lebo „vášeň“ konkurencieschopnosti a zisku vedie napríklad mnohé nadnárodné ekonomické subjekty ku konaniu, ktoré bráni ich aplikovaniu.

- **Sociálne deviantné formy konania**, kam sociológovia a sociálni filozofi zaraďujú napríklad *systematicky skresľovanú komunikáciu* (napríklad medzi tými, ktorí by mohli v oblasti starostlivosti o životné prostredie najlepšie spolupracovať, ale majú o sebe navzájom skreslenú predstavu a voči ostatným neadekvátne očakávania – spomeňme spory lesníkov, ochranárov a zástupcov ministerstva životného prostredia v otázke obnovy Tatier po kalamite r. 2004). Zodpovedné riešenie problémov vzťahu kultúry a prírody vyžaduje schopnosť kooperácie a dohody medzi ľuďmi, teda závisí aj od odstraňovania týchto prekážok.

V dvadsiatom storočí sa nebyvalým spôsobom rozšírila sféra ľudskej zodpovednosti, pretože sa nesmierne zväčšila technicko-technologická a výrobná moc človeka. Kolektívne činnosti ľudstva nadobudli parametre mohutných prírodných síl a časopriestorové dimenzie ich dôsledkov zasahujú celú biosféru a siahajú do ďalekej budúcnosti. K predmetom morálnej zodpovednosti človeka pribudli nové oblasti a javy vrátane samotnej budúcnosti ľudstva. Posunuli sme sa do „veku zodpovednosti“ (Kohák, 1995). Žiaľ, medzi úrovňou žiaduceho a jestvujúceho je veľký rozdiel. Subjektívna miera zodpovednosti súčasníkov nepokrýva dostatočne sféru novej environmentálnej zodpovednosti.

Miera subjektívnej zodpovednosti je viazaná na svedomie a hodnotiace vedomie človeka. Len to, čo je pre človeka významné v jeho vedomí a svedomí, motivuje ho ku zmene konania a k hľadaniu takých alternatív života a činností, ktoré významnú hodnotu chránia. Preto environmentálna zodpovednosť predpokladá uznanie hodnotovej významnosti životného prostredia a všetkých foriem života, pretože aj človek je súčasťou spoločenstva života na Zemi. Pri-

Rada Európy: 25. výročie Bernskej konvencie. Ekoplagát 2005.

jatie environmentálnej zodpovednosti za iných vyžaduje, aby sa iné tvory prestali vnímať len ako majetok či „veci“, ale aby boli považované za súčasť spoločenstva života na Zemi, lebo v ňom majú význam a hodnotu nielen pre človeka, ale aj zatiaľ nie úplne spoznanú hodnotu v rámci ekosystémov a pre fungovanie biosféry. Zem je nie vlastníctvom ľudí, ale ich domovom. Subjektívne prijatá environmentálna zodpovednosť motivuje človeka k starostlivosti o životné prostredie a k tomu, že chce (nielen musí) dodržiavať jestvujúce sociálne a právne pravidlá jeho ochrany, ba aj k tomu, aby aj od politických a ekonomických elít vyžadoval dodržiavanie a zdokonaľovanie týchto pravidiel.

Environmentálne citlivé svedomie človeka ako základná morálna inštancia jeho zodpovednosti si vyžaduje emocionálne priblíženie hodnoty životného prostredia bežnej ľudskej skúsenosti, ktorá je zdrojom morálnych postojov. V tomto zmysle pôsobia najmenej dva faktory: zhoršujúce sa ľudské zdravie ako dôsledok zhoršujúceho sa životného prostredia (skúsenosť so zlom motivuje k ochrane ohrozeného dobra, Šmajš, 1997) a uznanie estetickú hodnotu prírody a životného prostredia, ktoré ruší čisto ekonomický, utilitárny alebo ľahostajný postoj k nim.

Dôležitá zmena morálneho vedomia človeka sa týka aj jeho racionálnej úrovne. Prijatie environmentálnej zodpovednosti závisí aj od úrovne ekologického a environmentálneho poznania, pretože zodpoved-

né predvídanie ďalekosiahlych dôsledkov súčasných ľudských činností sa nezaobíde bez vedeckých znalostí (Jonas, 1997). Potrebujeme teda nielen environmentálnu výchovu, ale aj vzdelávanie. Malo by byť súčasťou prípravy všetkých odborníkov, ale aj politikov, lebo do ich rúk sa sústreďuje najväčšia moc, ale, žiaľ, často aj najnižšia subjektívna miera environmentálnej zodpovednosti. Environmentálna zodpovednosť je i občianskou zodpovednosťou. Podľa sociológov (Keller, 1993) sa dnes odohráva medzi veľkými nadnárodnými ekonomickými subjektmi a občanmi zápas o národný štát, o to, komu bude slúžiť. Je na občanoch, aby sa pokúsili v mene kvality svojho zdravia, práva na zdravé životné prostredie, v mene vlastného potomstva i budúcich generácií orientovať politiku štátu smerom k väčšej environmentálnej zodpovednosti.

Na to však každý jednotlivivo musí doceniť význam kvality životného prostredia ako základnej podmienky existencie ľudstva. Preto sa environmentálna výchova a osвета týka naozaj všetkých.

Literatúra

- Černík, V., Viceník, J., Višňovský, E.: Praktické usudzovanie, konanie a humanitná interpretácia. 1. vyd. Bratislava : Iris, 2000, 267 s.
- Ferry, L: Le nouvel ordre écologique: l'arbre, l'animal et l'homme. 1. vyd. Paris : Grasset, 1992, 249 s.
- Jonas, H.: Princip odpovědnosti. 1. vyd. Praha : Oikomenh, 1997, 318 s.
- Kohák, E.: Člověk, dobro a zlo. 1. vyd. Praha : Filosofia, 1995, 245 s.
- Lipovetski, G.: Soumrak povinnosti. 1. vyd. Praha : Prostor, 1999, 311 s.
- Naess, A.: Ekologie, pospolitost a životní styl. 1. vyd. Praha : Abies, 1993, 304 s.
- Šmajš, J: Ohrozená kultura. 2. vyd. Praha : Hynek, s. r. o., 1997, 170 s.
- Keller, J.: Až na dno blahobytu. 1. vyd. Brno : Duha, 1993, 127 s.

Mgr. Zlata Androvičová, PhD., Katedra spoločenských vied Fakulty ekológie a environmentalistiky Technickej univerzity vo Zvolene, Masarykova 24, 960 53 Zvolen, zlata_androvic@pobox.sk